

Cōsuetudo
apud ger-
manos: ut
matressa.
uaticinent.
an sit prae-
lium cōmi-
tendum.

Cæsar cum
germanis
cōferit ma-
num.

Germanorum
fuga.

Legati cæ-
sarē inueni-

Duo max. bel-
la una æstate.

tum in castra reduxit: tum demum Ariouistus partem suarū copiarum: quæ ca-
stra maiora oppugnaret: misit. Acriter utrinque usque ad uesperum pugnatum est: lo-
lis occasu suas copias Ariouistus multis & illatis: & acceptis uulneribus: in ca-
stra reduxit: cum ex captiuis quæreretur Cæsar quā obrem Ariouistus prælio non
decertaret: hanc reperiebat causam: quod apud germanos ea cōsuetudo esset: ut ma-
tressas familias eorum fortibus & uaticinationibus declararent: utrum prælium com-
mitti ex usu esset: necne: eas ita dicere non esse fas germanos superare: si ante nouā
lunam prælio contendissent. Postridie eius diei Cæsar præsidium utrisque castris
quod satis esse uisum est reliquit: omnes alarios in conspectu hostium numero ual-
labat: ut ad speciem alariis uteretur. Ipse triplici instructa acie usque ad castra hostium
accessit. Tum demum necessario germani suas copias e castris eduxerunt: gene-
ratimque cōstitērūt paribus iteruallis. Harudes: Marcomanos: Tribores: Van-
giones: Nemetes: Sedusios: Sueuos: omnemque aciem suam rhedis: & carris circum
dederunt: nequa spes in fuga relinquere: eo mulieres imposuerunt: quæ in præ-
lium proficiscentes passis crinibus: flentes implorabant: ne se in seruitutem romanis
traderent. Cæsar singulis legionibus: singulos legatos: & quæstorē præfecit: uti
eos testes suæ quisque uirtutis haberet. Ipse a dextro cornu quæ eam partem minime
firmam hostium esse animaduertenterat: prælium cōmisit: ita nostri acriter in hostes si-
gno dato: impetum fecerunt: Itaque hostes repente celeriterque percurrerunt: ut spati-
um pilas in hostes coniiciendi non daret: reiectis pilis cōminus gladiis pugna-
tum est. At germani celeriter ex cōsuetudine sua phalange facta: impetus gladi-
orum exciperent: reperti sunt cōplures nostri milites qui in phalanges insilirent:
& scuta manibus reuellerent: & desuper uulnerarent. Cum hostium acies a fini-
stro cornu pulsa: atque in fugam conuersa esset, a dextro cornu uehementer multitu-
dine suorum nostram aciem premebant. Id cum animaduertisset. P. Cassius adole-
scens, qui equitatu præerat: quod expeditior erat quam hi: qui iter aciem uersabant: tertiā
aciem laborantibus subsidio misit: ita prælium restitutum est: atque omnes hostes ter-
ga uerterunt: neque prius fugere destiterunt: quam ad flumen Rhenū milia passuum
ex eo loco circiter quinque peruenirent. Ibi per pauci aut uiribus cōfisi transire cō-
tendunt: aut lintribus inuentis salutē sibi reppererunt. In his fuit Ariouistus: qui
naui culā deligatā ad ripam nactus: ea profugit: reliquos omnes equitatu cōsecuti no-
stri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariouisti uxores: una Sueua natione: quā do-
mo secum duxerat: altera Norica regis Voccionis soror: quam in Gallia duxe-
rat a fratre missam: utraque in ea fuga perierunt. Duæ filiae: harum altera occisa: alte-
ra capta est. Caius Valerius Proculus cum a custodibus in fuga trinis catenis
uinctus traheretur: in ipsum Cæsarem hostes equitatu sequentem incidit. Quæ quod
dem res Cæsari non minorē quam ipsa uictoria uoluptatem attulit: quod hominem hone-
stissimū provinciae Galliae suū familiarē & hospitem ereptum e manibus ho-
stium: sibi restitutum uiderat: neque eius calamitate de tanta uoluptate & gratula-
tione quicquam fortuna diminuerat. Is se praesente de se ter fortibus cōsulatū dice-
bat: utrum igni statim necaretur: an aliud tempus reseruaret: sortium beneficio esse se in-
columē. Item Marius Metius reptus & ad eum adductus est. Hoc prælio trans
Rhenū nunciato: Sueui qui ad ripas Rheni uenerant: domum reuerti coeperunt:
quos ubi qui proximi Rhenum incolunt: perterritos senserunt: insecuti magnū ex his
numerus occiderunt. Cæsar una æstate duobus maximis bellis cōfectis: maturius

paulo quam tempus anni postulabat: in hyberna in Sequanos exercitum deduxit: hybernis
Labienum praeposuit: ipse in citeriorem Galliam ad cōuentus agendos profectus est.

C. Iulii Cæsaris commentariorum de bello gallico liber secundus.

Um esset Cæsar in citeriorem Galliam in hybernis ita uti su-
pius demonstrauimus: crebri ad eum rumores afferebant
litterisque item Labieni certior fiebat omnes Belgas: quā-
tertiam esse Galliae partem dixeramus: contra populum romanum con-
iurare: obsidesque inter se dare coniurandi has esse causas:
primum quod uererentur ne omni pacata Gallia: exercitus noster
ad eos adduceretur: deinde quod nonnullis gallis sollicitarentur:
partim qui ut germanos diutius in Gallia uersari noluerant: ita populum romanum exercitum
hyemare: atque in ueterascere in Gallia molestum ferebant: partim qui mobilitate:
& leuitate animi nouis imperiis studebant: ab nonnullis etiam quod in Gallia a po-
tentioribus atque his: qui ad conducendos homines facultates habebant: uulgo
regno occupabantur. qui minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant.
His nunciis litterisque commotus Cæsar: duas legiones in citeriorem Galliam nouas
cōscripsit: & ineunte æstate in interiorem Galliam: quod deduceret. Q. Pedium
legatum misit: ipse cum primum pabuli copia esse inciperet: ad exercitum ue-
nit: dat negotium Senonibus reliquisque gallis: qui finitimi Belgis erant: uti ea quæ
apud eos gerantur: cognoscant: sequi de his rebus certiores faciant: hi cōstanter
omnes nunciauerunt manus cogi: exercitusque in unum locum conducere: tum ue-
ro dubitandum existimauit: quin ad eos proficisceretur. Re frumentaria com-
parata: castra mouet: diebusque circiter .xy. ad fines Belgarum peruenit. Eo cum
de improviso celeriusque omni opinione uenisset: Remi qui proximi Galliae ex
Belgis sunt: ad eum legatos Iocium & Ariodocuburium primos ciuitatis mife-
runt: qui dicerent se suarumque omnia in fidem atque potestatem populi romani per-
mittere: neque se cum Belgis reliquisque consensisse: neque contra populum romanum cō-
iurasse: paratosque esse & obsides dare: & imperata facere: & oppidis recipere: &
frumento ceterisque rebus iuuare: reliquos omnes Belgas in armis esse: Germa-
nosque qui cis Rhenum incolunt: sese cum his coniunxisse: tantumque esse eorum omni-
um furorem: ut ne sueffiones quidem fratres: consanguineosque suos: qui eodem
iure & iisdem legibus utantur: unum imperium: unumque magistratum cum ipsis
habebant: deterrere potuerint: quin consentirent cum ab his quæreretur: quæ ci-
uitates: quantaque in armis essent: & quid in bello possent: sic repiebat pluresque
Belgas ortos esse a germanis: Rhenum antiquitus traductos, propter loci fer-
tilitatem ibi confedisse: gallosque qui ea loca incolerent: expulisse: solosque esse qui
patrum nostrorum memoria omni Gallia uexata: Teutonos Cimbroscque intra
fines suos ingredi prohibuerint. Quæ ex re fieri: uti earum rerum memoria ma-
gnam sibi auctoritatem: magnosque spiritus in re militari sumerent: de numero
eorum omnia se habere explorata Remi dicebant: propterea quod propinquitati-
bus affinitatibusque coniuncti: quantam quisque multitudinem in cōmuni Bel-
garum consilio ad bellum pollicitus sit: cognouerint: plurimum inter eos Bello-
uacos & uirtute: & auctoritate: & hominum numero ualere. Hos posse cōficere ar-

DE BELLO GALLICO

mata milia centū pollicitos etiā ex eo numero electa milia. lx. totiusq; belli im-
piū sibi postulare. Sueffioes suos eē finitimos fines latissimos: feracissimosq;
agros possidere. Apud eos fuisse regē nostra ēt memoria 'Diuitiacum totius
Gallia potētissimū: qui cū magnæ partis harum regionum: tū etiā Britāniæ
regnū obtinuerat: nō esse regē Galbā. Adhuc propter iustitiā prudentiamq;
suam totius belli sumā oīum uolūtate deferri oppida habere numero. xii. pol-
liceri milia armata quinquaginta. totidē neruios: qui maxime feri inter ipsos
habebant: lōgissimeq; absint. xy. milia Aterbates Ambiaos. x. milia Morinos
xy. mi. Menāpios. vii. mil. Velocasses & Veromāduos totidē. Caletos. x. mi-
lia Catuacos. xyiii. mil. Cōdrusos: Eburōes: Cerefos: Pemāos: q uno nomie
Germani appellant: arbitrari quadraginta milia. C. Rhemos cohortat: libe-
raliterq; orōne profecutus: omnē senatum ad se conuenire: principūq; libe-
ros obsides ad se adduci iussit: quæ oīa ab his diligenter ad diē facta sūt: ipse
Diuitiacū Hedui magnopere cohortatus docet quantopere reip. cōmunisq;
salutis intersit: manus hostiū detineri: ne cū tanta multitudine uiuo tempore
confligendū sit: id fieri posse si suas copias Hedui in fines Bellouacorū intro-
duxerint: & eorum agros populari cōperint. His mādatis eum ab se dimittit.
Postquā oēs Belgarū copias in unum locū coactas ad se uenire uidit: neque
iam lōge abesse ad his. quos miserat exploratoribus: & ab rhemis cognouit
flumē Axonā quod ē in extremis Rhemorū finibus: exercitū traducere matu-
rauit: atq; ibi castra posuit quæ res eorū & lat⁹ unū castrorū muniebat: & cō-
meatus ab Rhemis reliq; ciuitatib⁹ ut sine periculo ad eum portari posset:
efficiebat. In eo flumine pons erat: ibi præsidium ponit: & i altera pte fluminis
Q. Tituriū Sabinū legatum cum sex cohortibus reliquit. Castra in altitudi-
ne pedū. xii. uallo: fossaq; duo de uiginti pedū munire iubet: ab his castris op-
pidū rhemorū nomine Librax aberat milia passuum octo: id ex itinere ma-
gno impetu Belgæ oppugnare cōperūt: agere eo die sustētātū est. Gallorum
eadē atq; Belgarum oppugnatio est. Hi ubi circūiecta multitudine hominū
totis mœnibus lapides in murū iaci cōpserunt: murusq; defensoribus nudatus
est: testudine facta portas succēdūt: murūq; subruūt: quod tū facile fiebat: nā
cū tanta multitudo lapides ac tela cōiiceret: in muro consistenti potestas erat
nulli: cū finē oppugnadi nox fecisset: Loctius Rhemus summā nobilitate &
gratia inter suos: qui tum & opdido præfuerat: unū ex his: qui legati de pace
ad Cæsarem uenerāt: nunciū ad eū mittit: nisi subsidium sibi submittatur: se
se diutius sustinere nō posse: eō de media nocte Cæsar iisdē ducibus usus: qui
nūciū ab loctio uenerāt: Numidas & cretas sagittarios: & fūdiores: baleares
subsidio oppidanis mittit: quorū aduētū: & rhemis cum spe defēsiōis studiū
ppugnadi accessit: & hostibus eadē de causa spes potiundi oppidi discessit.
Itaq; paulisper apud oppidū morati: agrosq; Rhemorū depopulati omnib⁹
uicis ædificiisq; quæ adire potuerāt: incensis ad castra Cæsaris cum omnibus
copiis cōtenderunt: & a milibus passuum minus duob⁹ castra posuerūt: quæ
castra ut fumo atq; ignibus significabatur: amplius passuum milib⁹ octo i la-
titudinem patebat. Cæsar primo & ppter multitudinem hostiū propter exi-
miā opinionem uirtutis prælio supersedere statuit: quotidiē tamen equestrib⁹
præliis: qd hostis uirtute posset: & quid nostri auderent: piclitatebat. Vbi no-

Diuitiacus
Belgæ &
Britanniæ
præfuit

Axona flu.

Librax oppi-
dum expu-
gnatur a bel-
gis.

LIBER SECVNDVS

stros non esse inferiores intellexit loco p castris ad aciē instruendā natura op-
portuno atq; idoneo q is collis ubi castra posita erant: & paulū ex planicie edi-
tus: tantū aduersus in latitudinē patebat: quantū loci acies instructa occupa-
re poterat: atq; ex utraq; parte lateris deiectus habebat: & in fronte leuiter ca-
stigatus paulatim ad planiciē redibat: ab utroq; latere eius collis transuersam
fossam obduxit circiter passuū quadringentorum & extremas fossas castel-
la constituit: ibiq; tormenta collocauit ne cū aciem instruxisset: hostes: quod
tantū multitudine poterāt: lateribus suis pugnantibus circūuenire possēt. Hoc
facto duabus legionibus: quas p xime conscripserat: i castris relictis: ut si quo
opus esset subsidio: duci possēt: reliquas sex legiones pro castris i acie cōstitu-
it: hostes item suas copias ex castris eductas instruxerūt. palus erat nō magna
inter nostrū atq; hostium exercitum: hanc si nostri trāsirent: hostes expecta-
bant. Nostri autē: si ab illis initium trāsēūdi fieret: ut impeditos aggredierentur
parati armis erant: interim prælio equestri inter duas acies cōtendebatur. Vbi
neutri initium trāsēūdi faciunt: secundiore equitum prælio Cæsar suos in ca-
stra reduxit: hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt: qd
esse post nostra castra demonstratū ē. ibi uadis repertis: partem suarum copi-
arum traducere conati sunt: eo consilio: ut si possent castellum: cui p̄erat. Q.
Titurius legatus: expugnarent: pontēq; interscinderet: sin min⁹ possēt agros
Rhemorū popularentur: qui magno nobis usui ad bellū gerendū erant: com-
meatusq; nostros phiberent. Certior factus a Titurio Cæsar: omnē equitatū
& leuis armaturæ Numidas: funditores: sagittariosq; pōtē traducit: atq; ad eos
contendit: acriter in eo loco pugnatū est: hostes impeditos nostri in flumine
aggressi magnū eorū numerū occiderunt: per eorum corpora reliquos tran-
sire audacissime conantes multitudine telorū repulerunt: primos qui trāsierāt
equitatu circūuētos: interfecerūt. Hostes ubi de expugnado oppido: & de flu-
mine trāsēundo spē sese fefellisse intellexerunt: neq; nostros in locū iniquorem
progredi pugnadi causa uiderunt: atq; ipsos res frumentaria deficere cōp̄it.
concilio conuocato: constituerunt optimū esse domū suam quenque reuertī:
& quorum in fines primi romani exercitū introduxissent: ad eos defēdēdos
undiq; conuenirent: ut potius in suis q i alienis finibus decertarent: de dome-
sticis copiis rei frumentariæ uterentur: ad eā sententiam cū reliquis causis
hæc quoque ratio eos deduxit: q Diuitiacum atq; Heduos finibus Belloua-
corū appropinquare cognouerant: his psuaderi: ut diutius morarent neq; suis
auxiliū ferrēt: nō poterat ea ræ constituta secūda uigilia magno cū strepitu ac
tumultu castris egressi: nullo certo ordine neq; ip̄erio: cū sibi qsq; primū itine-
ris locū peteret & domū peruenire properaret: fecerūt ut cōsimilis fugæ pfe-
cto uideret. Hac re statim Cæsar p speculatores cognita ifidias uertitus q qua
de causa discederent nōdū p̄spexerat: exercitum eq̄tatūq; castris cōtinuit: pri-
ma luce cōfirmata re ab exploratoribus: omnē eq̄tatū q nouissimum agmen
moraret: præmisit: his. Q. Pedū & L. Aurunculeiū Cottā legatos p̄fecit. T.
Labienū legatum cum legionibus tribus subseq̄ iussit: hi nouissimos adorti
& multa milia passuum p̄secuti magnā multitudinem eorū fugientium con-
ciderunt: cū ab extremo ordine ad quos uentū erat consisterent: fortiterq; im-
petum nostrosq; militum sustinerent: prioresque q abesse a periculo uideren-

Præliū cū belgis.

Fuga Belg.

Caesar in fi-
nes Sueffio-
nū ducit ex-
ercitum

Hedui
ciuitas inter
Belgas au-
toritate
præstans.
Ambiani se-
se Caesari de-
dunt.
Natura &
mores Ner-
uiorum

tur: neque ulla necessitate neque imperio contineretur: ex audito clamore pertur-
tis ordinibus omnes in fuga praesidium sibi ponerent: ita sine ullo periculo tam
nostri eorum multitudinem interfecerunt: quantum fuit diei spatium: sub occa-
sumque solis destiterunt: sequi in castra ut erat imperatum receperunt: post die
eius diei Caesar priusquam se hostes exterrore ac fuga reciperent in fines sueffi-
onum: qui proximi remiserant exercitum dixit: & magno itinere confecto: ad op-
pidum nouiodunum contendit: id ex itinere oppugnatum: quod uacuum ac defen-
soribus audiebat propter latitudinem fossae murique altitudinem paucis defenden-
tibus oppugnare non potuit: castris munitis uineas aggere: quaque ad oppugna-
dum usui erant comparare coepit. Interim omnes ex fuga sueffionum multitudo
in oppidum proxima nocte peruenit: celeriter uineis ad oppidum actis aggere
iacto turribusque constitutis magnitudine operis quae neque uiderant ante Gal-
li: neque audierant: & celeritate Romanorum promoti legatos ad Caesarem de deditione
mittunt: & petentibus Rhemis ut conseruarent impetrant. Caesar obsidibus
acceptis: primis ciuitatis atque ipsius Galbae regis duobus filiis armisque omnibus
ex oppido traditis: in deditionem sueffiones accepit: exercitumque in bellouacos
ducit: qui cum se suaque omnia in oppidum bratuspantium contulissent: atque ab
eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia passuum quinque abesset: omnes ma-
iores natu ex oppido egressi: manus ad Caesarem tendere: & uoce significare coe-
perunt sese in eius fidem ac potestatem uenire: neque contra populum Romanum armis contende-
re: item cum ad oppidum accessisset: castraque ibi poneret: pueri mulieresque ex mu-
ro passis manibus suo more pacem a Romanis petierunt: per his Diuitiacus: nam
post Belgarum discessum dimissis Heduique copiis ad eum reuerterat: facit uerba
bellouacos omni tempore in fide atque amicitia ciuitatis Heduae fuisse impulsus
a suis principibus: quod dicerent Heduos a Caesare in seruitutem redactos omnes
indignitates contumeliasque perferre: & ab Heduis defecisse: & populum Romanum bellum
intulisse: quod eius consilii principes fuissent: quod intelligerent quantum calamitatem
ciuitati intulissent: in Britanniam profugisse: preterea petere non solum bello-
uacos sed etiam per his Heduos: ut sua clamentia & mansuetudine in eos utatur.
quod si fecerit, Heduique auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quoque
auxiliis atque opibus: si qua bella inciderint sustinere consueuerint. Caesar hono-
ris Diuitiaci atque Heduique causa sese eos in fidem recepturum & conseruaturum
dixit: sed quod erat ciuitas magna: & inter belgas auctoritate ac hominum mul-
titudine praestabat: sexque cetos obsides poposcit: his traditis omnibusque armis
ex oppido collatis: ab eo loco in fines ambianorum peruenit: qui se suaque omnia
sine mora dediderunt: eorum fines Nerui attingebant: quoque de natura & mo-
ribus Caesar cum quaereret: sic reperiiebat: nullum aditum esse ad eos mercatori-
bus: nihil pati uini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium inferri.
quod his rebus elangescere animos eorum & remitti uirtutem existimarent:
esse homines feroces magnaeque uirtutis. Increpare: atque incusare reliquos bel-
gas qui se populo Romano dedissent: patriamque uirtutem periculis: confirmare se
se neque legatos missuros: neque ullam conditionem pacis accepturos. Cum per
eorum fines triduum iter fecisset: inueniebat ex captiuis Sabini flumen a castris
suis: non amplius milia passuum decem abesse: trans id flumen omnes Neruios
consedisse: aduentumque ibi romanorum expectare una cum atrebatibus: & ue-

romandis finitimis suis: nam his utrisque persuaserant: ut eandem belli fortunam
nam experiretur: expectari etiam ab his aduaticorum copias atque esse in itinere.
mulieres: quique per aetatem ad pugnam inutiles uiderentur: in eum locum con-
iecisse: quo propter paludes exercitui aditus non esset. His rebus cognitis explora-
tores centurionesque praemittit: qui locum idoneum castris deligant. Cum ex de-
dititiis belgis reliquisque gallis complures Caesarem secuti una iter facerent: qui-
dam ex his: ut postea ex captiuis cognitum est eorum dierum consuetudine no-
stri exercitus perspecta, nocte ad neruios peruenerunt: atque his demonstrarunt
inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere: ne-
que esse quicquam negotii cum prima legio in castra uenisset: reliquaque legio-
nes magnum spatium abessent: sub sarcinis adoriri: quae pulsa impedimentisque
direptis: futurum: ut reliquae contra consistere non auderent: adiuuabat etiam eorum
consilium: qui res deferebant, quod nerui antiquitus equitatu nihil possent: ne-
que enim ad hoc tempus ei rei student: sed quid possunt pedestribus ualent
copiis: quo facilius finitimorum equitatum: si praedandi causa ad eos uenisset
impedirent: teneris arboribus incisis: atque inflexis crebris in latitudinem ramis
enatis & rubis: sentibusque interiectis effecerant: ut istarum murum haec sepes munimen-
ta praebere: quo non modo intrari: sed ne perspicere quidem posset. His rebus cum
inter agminis nostris impediret: non omittendum consilium Nerui existimaue-
runt: loci natura erat haec: quem castris nostri delegerant: collis ab summo aqua
liter decliuus: ad flumen Sabini: quod supra nominauimus: urgebat: ab eo flu-
mine pari accliuitate collis nascebatur: aduersus hunc & contrarius passus circi-
ter ducetos infimus aptus: ab superiori parte siluestris: ut non facile introrsus
perspicere posset. Intra eas siluas hostes in occulto sese continebant: in apto loco
secundum flumen paucae stationes uidebantur equitum: fluminis erat altitudo
circiter pedum trium. Caesar equitatu praemisso subsequebatur omnibus copiis
sed ratio ordoque agminis aliter se habebat: ac belgae ad neruios detulerant: nam
quod hostis appropinquabat consuetudine sua Caesar. vii. legiones expeditas du-
cebat: post eas totius exercitus impedimenta collocarat: inde duae legiones quae
proximae conscriptae erant: totum agmen clauderant praesidioque impedi-
mentis erant: equites nostri cum funditoribus: sagittariisque flumen transgressi: cum ho-
stium equitatu praedium commiserunt: cum se identidem in siluas ad suos recipe-
rent: ac rursus e silua in nostros impetum facerent: neque nostri longius quam
quae ad finem porrecta ac aperta loca pertinebant: cedentes insequi auderent.
Interim legiones sex quae primae uenerant: ope dimenso castra munire coepe-
runt. Vbi prius impedimenta nostri exercitus ab his qui in siluis abditum latebant ui-
sa sunt: quod tempus iter eos committendi praedium conueniat: ita ut intra siluam
aciem: ordinesque constituerant: atque ipse sese confirmauerant: subito omnibus
copiis peruolarunt impetumque in nostros eques fecerunt: his facile pulsas ac per-
turbatis incredibili celeritate ad flumen decurrerunt: ut pene uno tempore &
ad siluas: & in flumine: etiam in manibus nostris hostes uiderentur. Eadem au-
tem celeritate aduerso colle ad nostra castra: atque eos qui in opere occupati
erant contenderunt. Caesari omnia uno tempore erant agenda: uexillum pro-
ponendum: quod erat insigne: cum ad arma concurrere oporteret. Signum tu-
badandum: ab opere reuocandi milites: equi paulo longius aggeris petendi ca-

loci nam ubi
pugnatum est
Neruijs.

V. romandis

Bodinus
signum

De impu-
signa data.

procefferat accersendi: acies instruenda: milites cohortandi: signū dandū: quare
Scientia & usus militū regē magnā partē tēporis breuitas & successus: & incursus hostiū impediēbat.
 His difficultatib⁹ duæ res erāt subsidio: sciētia atq; usus militū: q; supioribus
 praliis exercitati: qd fieri oporteret nō minus cōmode ipsi sibi p̄scribere: q; ab
 aliis doceri poterāt: & q; ab ope singulisq; legionib⁹ singulos legatos Cæsar di
 scedere: nisi munitis castris uetuerat. Hi ppter p̄pinqtātē & celeritatē hostiū
 nihil iā Cæsaris imperiū expectabant: sed p se quæ uidebant: administrabāt.
 Cæsar necessariis rebus impatis: ad cohortandos milites quā in pte fors obtu
 lit decucurrit: & ad legionē decimā deuenit. Milites nō lōgiore orōne cohor
 tat⁹ q; uti suæ pristinae uirtutis memoriā retinerēt: neu ptubarent aīo: hostiū
 quæ impetū fortiter sustinerent: & q; nō lōgius hostes aberāt: q; quo telum
 adiici posset: praliū cōmittendi signū dedit. Aq; itē in alteram ptem cohortan
 di cā pfectus: pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas: hostiūq;
 tā paratus ad dimicandū animus: ut non modo ad insignia accomodāda: sed
 et ad Gallias induendas scutis regumenta detrahēda: tempus defuerit q; q; ab
 opere in partē casu deuenit: quæq; priā signa cōspexit: ad hæc cōstituit: ne
 in quærendis suis pugnādi tps dimitteret. Instructo exercitu magis ut loci na
 tura deiectusq; collis & necessitas: q; ut rei militaris atq; ordo postulabat cum
 diuersis legiōibus alia in parte hostibus resisterent sepibusq; dēfissimis: ut an
 te demonstrauimus: iteriectis: p̄spectis impedit⁹: neq; certa subsidia collocari:
 neq; qd in quaq; parte opus esset p̄uideri: neq; ab uno imperia administrari
 poterāt. Itaq; in tanta regē neq; tate fortunæ quoq; euentus uariū sequebant. Le
 gionis nonæ & decimæ milites: ut in sinistra parte aciei cōstituerāt: pilis emif
 sis: cursu ac lassitudine exanimatos uulneribusq; cōfectos atrebates: nā his ea
 pars obuenerat: celeriter ex loco supiore ī flumē cōpulerūt. Et trāsire conātes
 īsecuti gladiis magnā partē eorū impeditā interfecerūt. Ipsi trāsire flumen non
 dubitauerūt: & in locū iniquū p̄gressi rursus resistentes hostes: redintegra
 to pralio in fugā cōiecerūt. Item alia in parte diuersæ duæ legiones undecima
 & octaua: profligatis. Veromanduis quibus cum erant congressi: ex loco su
 periore in ipsis fluminis ripis praliabantur. Attōnitis fere a fronte & a sinistra
 parte nudatis castris cū in dextro cornu legio duodecima: & non magno ab ea
 interuallo septima cōstitisset: oēs neruū confertissimo agmine: duce Boduo
 gnato qui summā impiū tenebat: ad eū locum cōtenderūt: quorū pars apto la
 tere legiones circūuenire: pars summū locū castrorum petere cōepit. Eodem
 tempore equites nostri leuissq; armaturæ pedites: qui cū his una fuerāt: quos
 primo hostium impetu pullos dixeram: cum se in castra reciperent: aduersus
 hostib⁹ occurebāt: ac rursus in aliam partem fugam petebant: & calōes q; de
 cumana porta: ac summo iugo collis nostros uictores flumen transisse cōspe
 xerant: prædandi causa egressi: cum respexisset: & hostes ī nostris castris uer
 sari uidissent: præcipites sese fugæ mandabāt: simul eorū qui cū impedimen
 tis ueniebant: clamor fremitusq; exaudiebatur. Aliique aliam in partem per
 territi ferrebantur. Quibus omnibus permoti equites treuiri quorū iter Gal
 los uirtutis opinio est singularis: q; auxiliū causa ab ciuitate ad Cæsarem missi
 aduenerant: cū multitudine hostium castra nostra compleri: nostras legiōes
 premi: & pene circūuentasteneri: calones: equites: fōditores numidas diuer

fos: dissipatosq; in omnes partes fugere uidissent: desperatis nostris domū cō
 tenderunt. Romanos pullos: superatosq; castris impedimentisq; eorum hostes
 potitos: ciuitati nunciauerūt. Cæsar ab decimæ legiōis cohortatiōe ad dextrū
 cornu profectus: ubi suos urgeri signisq; in unum locum collatis duodecimæ
 legionis milites confertos sibi ipsis ad pugnam impedimēto esse uidit: quarta
 cohortis omnibus cēturionibus occisis signiferisq; interfectis: signo amisso reli
 quarum cohortiū omnibus fere cēturiōibus aut uulneratis aut occisis. In his
 primi pili. P. Sex. Baculo fortissimo uiro multis grauib⁹q; uulneribus cōfe
 cto: ut iā se sustinere non posset: reliquos esse tardiores: etiā nōnullos ab nouis
 simis desertos: pralio excedere: ac tela uitare: hostes neq; a fronte ex inferiore
 loco subeuntes intermittere: & ab utroq; latere istare: & rem esse ī angusto ui
 dit: neq; ullū esse subsidium: quod summitti posset: scuto ab nouissimis uni mi
 liti detracto: q; ipse eo sine scuto uenerat: ī primam aciem p̄cessit: cēturioni
 busq; nominatim appellatis: reliquos cohortatus milites: signa iſerre & mani
 pulos laxare iussit: quo facilius gladiis uti possent: cuius aduētū spe illata mi
 litibus: ac redintegrato animo cum p se quisq; in conspectu imperatores etiā
 extremis suis rebus operā nauare cuperet: paulum hostium impetustardatus
 est. Cæsar cum septimā legionem: quæ iusta cōstiterat: iterum urgeri ab ho
 ste uidisset: tribunos militum monuit: ut paulatim sese legiōes cōiungerēt: &
 conuersa signa ī hostes iſerēt: quo facto cum alius alii subsidium ferret: neq;
 timerent: ne auersi ab hoste circūuenirent: audacius resistere: ac fortius pu
 gnare cōeperunt. Interim milites legionum duarum: quæ ī nouissimo agmine
 præsidio impedimentis fuerant: pralio nūciato: cursu incitato: ī summo colle
 ab hostibus circūspiciebant: & Titus Labienus castris hostium potitus: ex
 loco superiore: quæ res in nostris castris geret: cōspicatus decimam legio
 nem subsidio nostris misit. Qui cum ex equitum & calonum fuga: quo in lo
 co res esset: quantoque in periculo & castra: & legiōes: & imperator uerfaret
 cognouissent: nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerūt. Horum aduētū tanta re
 rum cōmutatio est facta: ut nostri etiam: qui uulneribus cōfecti p̄cubissent:
 scutis inixi praliū redintegrarēt. Tū calones p̄territos hostes cōspicati: etiā ī
 ermes armatis occurrerunt. Equites uero ut turpitudinē fugæ uirtute delerēt:
 omnibus ī locis pugnantibus quo se legionariis militibus p̄ferret. At hostes et in
 extrema spe salutis tantā uirtutē p̄stiterūt: ut cū primi eorū cecidissent: p̄ximii
 iacētibus iſisterent: atq; ex eorū corporib⁹ pugnaret. His deiectis & coacerua
 tis cadaueribus: q; supessēt ut ex tumulo tela ī nostros cōiicerent: & pila iterca
 pra remitterent: ut nōne quicq; tāta uirtutis hoīes iudicari deberēt. Ausos esse
 trāsire altissimū flumē: alcēdere altissimas ripas: ac subire iniquissimū locū q;
 facilia ex difficilimis animi magnitudo redegerat. Hoc plio facto: & ppe ad
 iternitiōnē gētis: ac nomis Neruiorū redacto: maiores natu: quos una cū pue
 ris mulieribusq; ī æstuariā ac paludes collectos dixeramus: hac pugna nūcia
 ta cū uictoribus nihil impeditum uictis nihil tutū arbitrant: omniū qui sup
 erāt cōsensu legatos ad Cæsarem miserunt: seq; ei dederūt. Et in cōmemo
 randa ciuitatis calamitate ex sexcētis ad tres senatores ex hominū milibus se
 xaginta ad quingētos qui arma ferre possent: sese redactos esse dixerunt: quos
 Cæsar ut ī miseros ac supplices usus misericordia uideretur: diligētissime cō

Signa amissa.

vix credibile.

Neruii ad
iternitionem
casiCæsaris mi
sericordia.

Bellu cu
AduaticisRoman corpa
parua, Galloru
magna

seruauit: suisque finibus: atque oppidis uti iussit: & finitimis imperauit: ut ab iniuria & maleficio se suosque prohiberent: aduatici de quibus supra scripsimus: cum omnibus copiis auxilio Neruiis uenirent. Hac pugna nuntiata ex itinere domum reuerterunt: cunctisque oppidis castellisque desertis: sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt: quod cum ex omnibus partibus in circuitu altissimas rupes despectusque haberet: una ex parte leniter accliuus aditus in altitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur. Quem locum duplici altissimo muro munierat. Tunc magni ponderis saxa & praeacutas trabes in muro collocabant. Ipsi erant ex cymbris: teutonisque prognati: qui cum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent: his impedimentis: quae secum agere: & portare non poterant: citra flumen Rhenum depositis: custodiam ex suis ac praedictum sex milia hominum una reliquerant. Hi post eorum obitum multos annos a finitimis exagitati cum alias bellum inferrent: alias illatum defenderent: consensu eorum omnium pace facta hunc sibi domicilio locum delegerunt. Ac primo aduentu exercitus nostri crebas ex oppido excursiones faciebant paruulisque praeliis cum nostris contendebant. Postea uallo pedum in circuitu .xy. milium crebrisque castellis circummuniti oppidum se continebant: ubi uineis actis: aggere exstructo: turrim constitui procul uiderunt: primum irridere ex muro: atque increpitare uocibus quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur: quibus nam manibus: aut quibus uiribus: praesertim homines tantulae staturae. Nam plerumque omnibus Gallis praemagnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui est: tanti oneris turrim in muros sese collocare considerent. Vbi uero moueri & appropinquare mœnibus uiderunt: noua & insitata specie commoti: legatos ad Caesarem de pace miserunt. Qui ad hunc modum locuti. Non se existimare romanos sine ope diuina bellum gerere: qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promouere: & ex propinquitate pugnare possent. Se suaque omnia potestati permittere: dixerunt unum petere ac deprecari: si forte per sua clametia ac mansuetudinem: quam ipsi ab aliis audissent: statuisset aduaticos esse conseruandos: ne se armis dispoliaret. Sibi fere omnes finitimos esse inimicos: suae uirtuti inuidere: a quibus se defendere traditis armis non possent: si bi praestare: si in eum casum deducerentur: quamuis fortunam a populo romano patique ab his per cruciatum interfeci: inter quos dominari consueissent. Ad haec Caesar respondit se magis consuetudine sua: quam merito eorum ciuitatem conseruaturum: si priusquam murum aries attigisset: dedissent sese. Sed deditionis nullam esse conditionem nisi armis traditis: se id quod Neruios fecissent facturum. Finitimisque imperaturum: nequam deditiis populi romani iniuriam facerent: Renunciata ad suos: quae imperaretur: facere dixerunt. Armorum magna multitudine in fossam de muro quae erat ante oppidum iacta: sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adaequarent. Et tamen circiter parte tertia: ut postea perspectum est: celata atque in oppidum retenta: portis patefactis: pace eo die sunt usi. Sub uesperum Caesar portas claudi: militesque ex oppido exire iussit: nequam noctu oppidani a militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito ut intellectum est: consilio: quod deditione facta: nostros praesidia deducturos: aut denique indiligentius seruatuos crediderant partim cum his quae retinuerant: & celauerant armis: partim scutis ex cortice factis aut uiminibus intextis: quae su-

bito: ut temporis exiguitas postulabat pellibus incluserat: tertia uigilia quam minime arduus ad nostras munitiones ascensus uidebat: omnibus copiis repetere ex oppido eruptionem fecerunt: celeriter ut ante Caesar imperarat: ignibus significatione facta ex proximis castellis eo concursum est. Pugnatumque ab hostibus ita acriter est: ut a uiris fortibus in extrema spe salutis in quo loco contra eos: qui ex uallo turribusque tela iacerent: pugnari debuit: Cum in una uirtutis omnes spes salutis consisteret occisis ad hominum milia quattuor: reliqui in oppido reiecti sunt: postridie eius diei refractis portis: cum iam defenderet captum oppidum nemo atque intromissis militibus nostris: sectionem eius oppidi uniuersam Caesar uedidit. Ab his qui emerant: capitum numerus ad eum relatus est milium quinquaginta trium: Eodem tempore a P. Crasso quem cum legione una miserat ad uenetos: unellos osifinos: curiosolitas: sesuiuos: aulericos: rhedones: quae sunt maritimae ciuitates: oceanumque attingunt: certior factus est omnes eas ciuitates in delitionem potestatemque populi romani esse redactas. His rebus gestis: omni Gallia pacata tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est: uti ab his nationibus: quae trans Rhenum incolerent mitterentur legati ad Caesarem: quae se obsides daturas: in parata facturas pollicerentur: quas legationes Caesar: quod in Italia illyricumque praeparabat: in ita proxima aetate ad se reuerti iussit. Ipse in Carnutes: Andes: Turo nesque: quae ciuitates in his locis propinquae erant: ubi bellum gesserant legionibus in hiberna deductis: in Italiam profectus est. Ob easque res ex litteris Caesaris dies .xy. supplicatio decreta est quod ante id tempus acciderat nulli.

C. Iulii Caesaris commentariorum de bello gallico liber tertius.

VM in Italiam proficisceretur Caesar: Ser. Galbam cum legione duodecima & parte equitatus in Antuates: Sedunos Veragrosque misit qui a finibus Allobrogum & lacu Lemano & flumine Rhodano ad summas alpes pertinent: causa mittendi fuit: quod iter per alpes: quo magno cum periculo: magnisque cum portoriis mercatoribus ire consueuerant: patefieri uolebat: huic permisit: si opus esse arbitraretur: uti in eis locis legionem hyemandi causa collocaret. Galba secundis aliquot praeliis: castellisque compluribus eorum expugnatis missis ad eum undique legatis obsidibusque datis: & pace facta constituit cohortes duas in Antuatibus collocare: & ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in uico ueragrorum: qui appellatur Octodorus: hyemare: qui uicus positus in ualle non magna adiecta planicie altissimis montibus undique continetur: cum hinc duas partes flumine diuideretur: alteram partem eius uici Gallis ad hyemandum concessit: alteram uacuam ab his relictam cohortibus attribuit. eum locum uallo fossaque muniuit. Cum dies hybernorum complures transissent: subito per exploratores certior factus est ex ea parte uici quam Gallis concesserat omnes noctu discessisse montesque qui impederent a maxima multitudine Sedunorum & ueragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat: ut subito Galli belli renouandi: legionisque opprimendae consilium caperent: primo quod legionem: neque tam plenissimam detractis cohortibus duabus

Venet.
Vnell.
Osifini.
Curiosolita
Sesuiui.
Aulerici.
Rhedones.
Carnutes.
Andes.
Turones.

Gallia omni
duobus anni
pacata

Supplicatio

Antuates.
Seduni.
Veragri.

Octodorus
uicus.

Causa belli
renouandi

& cōpluribus singillatim qui cōmeatus petēdi causa missi erāt: absentibus ppter paucitatem despiciēbant: tū etiā q̄ propter inīqtatē loci: cum ipsi ex mōtibz i uallē decurrerēt: & tēla conīcerēt: ne primū qdem posse impetum suum sustinere existimabāt. Accedebat quod suos ab se liberos abstractos obfidum nomine dolebant: & Romanos nō solum itineris causa sed etiā ppetuā possessionis culmina alpiū occupare conari: & ea loca finitīmā puīciā adiungere: sibi psuasum habebāt. His nūciis Galba cū neq̄ opus hybernōz munitionesq̄ plenā essent perfectē: neq̄ de frumento reliquoque cōmeatu satis essent prouissum: q̄ deditiōe facta obsidibus acceptis: nihil de bello timēdū existimauerat: consilio celeriter conuocato sententiās exgrere capīt: quo i cōsilio cū tantum repētini periculi pter opinionē accidisset: ac iā omnia fere superiora loca multitudine armatorū cōpleta cōspicerent neq̄ subsidio ueniri neq̄ cōmeatus supportari interclusis itineribus possent: prope iā desperata salute nōnulli huiusmodi sententiā dicebantur: ut ipedimentis relictis eruptione facta: iisdem itineribus: quibus eo peruenisset: ad salutem contenderent: Maior tamen parti placuit hoc reseruato: ad extremū cōsilio interm̄ euentū experiri: & castra defendere. Breui spatio interiecto: uix ut bis rebus quas constituisset: collocandis atq̄ administrandis tempus daretur. Hostes ex omnibus partibus: signo dato decurrere: lapides: gestaque i uallum coniecere. Nostris primo integris uiribus fortiter repugnare: neque ullū frustra tēlum ex loco superiore mittere: ut quāq̄ pars castrorum nudata defensoribus premi uidebat eo occurrere: & auxilium ferre: sed hoc separari: quod diuturnitate pugnae hostes defessi praelio excedebāt: alii integris uiribus succedebāt: quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat: ac non modo defesso ex pugna excedendi: sed ne saucio quidem eius loci: ubi cōstiterat relinquēdi ac sui recipiendi facultas dabatur. Cū iā amplius horis sex cōtinenter pugna retur: ac nō solum uires sed etiā tēla nostris deficerent: atq̄ hostes acrius istarent lāguidioribusq̄ nostris uallū scindere & fossas complere cōpissent: resq̄ esset iam ad extremū perducta casum. P. Sexti Bibaculus primi pili centurio quem neruico praelio pluribus cōfectū uulneribus diximus: & item. C. Volusenus tri. militū uir & cōsiliū magnū & uirtutis ad Galbam accurrūt. Atq̄ unā esse spem salutis docent: si eruptione facta: extremū auxiliū experirentur. Itaq̄ conuocatis centurionibus: celeriter milites certiores facit paulisper intermitterent praeliū: ac tantūmodo tēla missa exciperent: seq̄ ex labore reficerēt: post signo dato castris erūperent: atq̄ omnem spē salutis i uirtute ponerēt. Quod iussi sunt: faciūt: ac subito oībus portis eruptione facta: neq̄ cognoscendi qd fieret: neq̄ sui colligendi hostibus facultatem reliquūt: ita cōmutata fortuna eos qui i spem potiundorum castrorū uenerant: undiq̄ circumuentos: interficiunt: & ex hominum milibus amplius triginta: quem numerū ad barbarorū castra uenisse cōstabat: plus tertia parte interfecta: reliquos pterritos in fugā cōiciunt: ac ne i locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fuis: armisq̄ exutis se i castra munitionesq̄ suas recipiūt. Quo praelio facto: q̄ sapius fortunā temptare Galba nolebat: atq̄ alio sese i hyberna cōsilio uenisse meminerat: aliis occurrisse rebus uiderat: maxie: frumētī cōmeatusq̄ inopia p̄motus: postero die omnibus eius uici aedificiis icēsis i puin

ciam re uerti contēdit: ac nullo hoste prohibēte aut iter demorante: incolumē exercitum in Antuates: inde in Allobrogas perduxit: q̄ hyemauit. His rebz gestis cum oībus de causis Cāsar pacatam Galliam existimaret: supatis Belgis: expulsis Germanis: uictis in alpiibus Sedunis: atq̄ ita in ita hyeme i Illyriū cū pfectus esset: q̄ eas quoq̄ nationes adire & cognoscere uolebat: subitū bellum in Gallia ortū est. Eius belli cā hāc fuit. P. Crassus adolescens cū legiōe septima p̄ximus mari oceano in Andibus hyemauerat. Is q̄ in his locis inopia frumētī erat: praefectos tribunosq̄ militū cōplures i finitimas ciuitates frumētī cā dimiserat: quo i numero est. T. Terrasidius missus i Eufubios. M. Trebius Gallus in Curiosolitas. Q. Velanius cū. T. Silio in Venetos. Huius ē amplissima ciuitatis longe auctoritas omnis orae maritimae regionū earū: q̄ & naues hēt plurimas Veneti: q̄bus in Britannia nauigare consueuerūt: & scientia atq̄ usu nauticae rebus reliquos antecedunt & in magno impetu maris atq̄ apto: paucis portibus interiectis: quos tenent ipsi: oēs fere q̄ eo mari uti cōsueuerunt: habent uectigales. Ab his fuit initium retinendi Silii atq̄ Velanii: q̄ p eos suos obsides: quos Crasso dedissent: recepturos esse existimabāt. Horū auctoritate finitimi adducti: ut sunt gallog: subita & repētina consilia: eadem de causa Trebiū Terrasidiumq̄ retinet & celeriter missis legatis p̄ suos p̄cipes inter se coniurant: nihil nisi cōi consilio acturos: Eundēq̄ oīs fortunae exitum esse laturos: reliquasq̄ ciuitates sollicitāt: ut in ea libertate quam a maioribus acciperant permanere: q̄ romanorū seruitutē perferre mallent. Omnia ora maritima ad suam sententiā celeriter perducta: communem legationem ad P. Cassium mittūt: si uelit suos recipere: obsides sibi remittat. Quibus de rebus Cāsar a Crasso certior factus: q̄ ipse aberat lōgius naues iterim lōgas aedificari in flumine Ligere: qd̄ influit in oceanū: remiges ex puīciā cōstitui: nautas gubernatoresq̄ cōparari iubet. His rebus celeriter administratis: ipse: cū prius mū per anni tempus potuit ad exercitum cōtendit. Veneti reliquaq̄ itē ciuitates cognito Cāsarī aduentu: certiores facti: simul quod quātū in se facinus admisisissent: intelligebant: legatos: quod nomen ad omnes nationes sanctū: inuiolatumq̄ semper fuisset retentos a se: & in uincula coniectos: p magnitudine periculi bellum parare: & maxime ea quae ad usum nauium pertinerēt: prouidere instituit: hoc maiori spe quod multū natura loci confidebant pedestria esse itinera concisa: aestuariam nauigationem impeditam propter isciā locorum paucitatemq̄ portuum sciebant. Neq̄ nostros exercitus propter frumētī inopiam diutius apud se morari posse cōfidebāt. Ac iam ut omnia cōtra opinionem acciderent: tamen multo se plurimum nauibus posse. Romanos neq̄ ullam facultatem habere nauium: neq̄ eorum locorū ubi bellū gesturi essent uada: portus: insulasque nouisse: ac longe aliā esse nauigationē in cōcluso mari: atq̄ in apertissimo oceano perspiciebant. His initis consiliis: oppida muniunt: frumenta ex agris in oppida comportant. Naues in Venetiam: ubi Cāsa rem primum bellum esse gesturum cōstabat: q̄ plurimas possunt: cogūt. Socios sibi ad id bellū Osifinos: Lexobios: Nānetes: Ambiliates: Morinos: Diablitres: Menapios adsciscūt: Auxilia ex Britānia: q̄ cōtra eas regiones posita ē accersunt. Erāt difficultates belli gerēdi: quas supra ostēdimus. Sed multa tamen Cāsa rem ad id bellum incitabant: iniuriā retentorū equitum Romanorū

belli alterius
causa cū venetis.

T. Terrasidius. M. Trebius Gallus. Q. Velanius. T. Silius. Curiosolitas. Venetorum. amplissima ciuitas in Gallia.

Flumen Lig.

Sancti Legatorum nomen.

Osifini. Lexobii. Nannetes. Ambiliates

Morini.
Diablitres.
Menapii.

rebellio facta post deditionē: defectio datis obsidibus tot ciuitatum cōiuratio. In primis ne hac parte neglecta: reliquæ nationes idē sibi licere arbitrarētur. Ita cū intelligeret omnes fere gallos nouis rebus studere: & ab bellū mobiliter celeriterq; excitari. Omnes autē homines natura libertati studere: & cōditionē seruitutis odisse: prius q̄ plures ciuitates conspirarent: partiendū sibi ac latius distribuendum exercitum putauit. Itaq; T. Labienum legatum in treuiros: q̄ p̄ximi Rheno flumini sunt: cū equitatu mittit. Hinc mādāt Remos reliquosq; Belgas adeat: atq; in officio contineat. Germanosq; qui auxilio a belgis acersiti dicebantur: si per uim nauibus flumen transire conentur: prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionariis duodecim: & magno numero equitatus in Aquitaniā proficisci iubet: ne ex his nationibus auxilia i Galliam mittantur ac tantæ nationes cōiūgātur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus i Vnellos: Curirosolitas: Lexobiusq; mittit q̄ eā manū destinendam curet. Decium Brutum adoloscenscentem classi gallicisq; nauibus: quas ex Pictonibus & Santonis reliquisq; pacatis regiōibus cōuenire iusserat: præfecit. Et cum primū possit in Venetos p̄ficisci iubet: ipse eo pedestribus cōtēdit copiis. Erant huiusmodi ferre situs oppidorū ut posita in extremis lingulis promontoriisq; neq; pedibus aditū haberent: cum ex alto se æstus icitauisset: quod bis accidit: semper horarū duodecim spatio: neq; nauibus: quod rursus minuente æstu: naues in uadis afflictaerentur. Itaque utraq; re oppidorum opugnatio ipeiebatur. Ac si quando magnitudine operis forte superati extruso mari aggere ac mollibus: atque his oppidi mœnib; adæqtis: suis fortunis desperare cœperant: magno nauium numero appulso: cuius rei summā facultatē habebant: deportabant omnia seque i proxima oppida recipiebant. Ibise rursus iisdem opportunitatib; loci defendebāt. Hæc eo facilius magnā partē æstatis faciebant: q̄ nostræ naues tempestatibus detinebant: summaque erat uasto atq; aperto mari magnis æstibus: raris ac prope nullis portibus difficultas nauigandi: nam ipsorū naues ad hunc modū factæ armateq; erant. Carinæ aliquāto planiores q̄ nostrarum nauium: quo facilius uada ac decessum æstum excipe possent. Proræ admodū erectæ atq; itē puppes ad magnitudinē fluctuum tēpestatūq; accommodatæ. Nauesq; totæ factæ ex robore: ad quāuis uim: & cōtumeliā p̄ferendā: trāstra pedalibus in altitudinē trabibus cōfixa clauis: ferreis: digiti pollicis crassitudinē: Ancoræ p̄ funib; ferreis cathenis reuinctæ: pelles p̄ uelis alutæq; tenuiter cōfectæ: siue p̄pter lini inopiā atq; eius usus i scitiā: siue eo qd' est magis uerisimile: q̄ tātas tēpestates oceani tātosq; ipe tus uentorū sustinere: ac tanta opera nauium regi uelis non satis cōmode posse arbitrabant. Cū his nauibus nostræ classi eiusmodi cōgressus erat: ut una celeritate & pulsu remorū præstaret: reliqua pro loci natura: p̄ uim tempestatum illis essent aptiora & accommodatiora. Neq; enī his nostræ rostro nocere poterant. Tanta in his erat formido: neq; propter altitudinem facile tælum adiciēbāt: & eadem de causa minus cōmode scopulis cōtinebant. Accedebat ut cū sæuire uentus cœpisset: & se uento dedissent: & tēpestatē ferrēt: facilius: & in uadis consisterēt tutius: & ab æstu derelictæ nihil saxa & cautes timerēt: quarum rex omnium nostris nauibus casus erat extimescēdus. Cōpluribus expugnatis oppidis: Cæsar ubi itellexit frustra tantū laborem sumi: neq; hostium

Quomō
fabrefactæ
Venetorū
naues.

fugā: captis oppidis reprimi: neq; his nocere posse: statuit expectādā classē. Quæ ubi conuenit ac primū ab hostibus uisa ē: circiter. cc. xx. naues eorū paratissimæ atq; omni genere armorū ornatissimæ p̄fectæ ex portu: nris aduersa constiterūt. Neq; satis Bruto qui classi præerat: uel tribunis militum centurionibusq; qbus singulæ naues erant attributæ: cōstabat qd' agerent: aut qua ratione pugna iisterent. Rostro enim nocere non posse cognouerant. Turribus autem excitatis: tantum tamen has altitudo puppiū ex barbaris nauibus supabat: ut neq; ex iferiore loco cōmode tæla adici possent: & missa a gallis grauius acciderent. Vna erat magno usui res præparata a nris. falces pacutæ i fertæ: affixæq; longuriis non ab simili forma muralium falcium: his cū funes: q̄ antennas ad malos distinebant cōprehensi: adductiq; erant nauigio remis icitato prærumpebant: quibus abscisis: antennæ necessario concidebant: ut cū omnis gallicis nauibus spes i uelis armamentisq; esset. His ereptis omnis usus nauium uno tpe eripetur. Reliquum erat certamen positum i uirtute: qua nostri milites facile supabant. Atq; eo magis: q̄ in conspectu Cæsarī atq; omnis exercitus res gerebatur ut nullum fortius paulo factum latere posset. Omnes enim colles & loca supiora: unde erat p̄pinquus despectus i mare: ab exercitu tenebatur. Disiectis (ut diximus) antennis: cum singulas binæ aut ternæ naues circūsteterant: milites summa ui transcendere i hostiū naues contendebant. Quod postq̄ barbari fieri animaduertūt: expugnatis cōpluribus nauibus: cū ei rei nullum repiretur auxilium: fuga salutem petere contenderūt. Ac iam cōuersis i eam p̄tem nauibus: quo uentus ferebat: tanta subito malachia ac tranquillitas extitit: ut se ex loco cōmouere nō possent. Quæ quidem res ad negocium conficiendum maxime fuit opportuna. Nam singulas nostri cōfectati expugnauerūt. Et p̄pauca ex omni numero noctis interuentu: ad terram puenere: cum ab hora fere quarta usq; ad solis occasum pugnaretur. Quo prælio bellum uenetorū totiusq; oræ maritimæ cōfectum est. Nam cū omnis iuuentus: omnes etiā grauioris ætatis: a qbus aliquid cōsiliū aut dignitatis fuit: eo cōuenerant: tum nauium qd' ubiq; fuerat: in unum locū coegerant. Quibus amissis: reliq; neq; quo se recipient: neq; quemadmodū oppida defenderent: hēbant. Itaq; se suaq; omnia Cæsari dediderūt: in quos eo grauius Cæsar uindicandū statuit: quo diligentius in reliquū tps barbaris eius legatorū conseruaret. Itaq; omni senatu necato: reliquos sub corona uēdidit. Dū hæc in Venetis gerunt: Q. Titurius Sabinus cū his copiis quas a Cæsare accēpat: in fines Vnelloꝝ peruenit: his p̄erat Viridouix ac summā imperiū tenebat earū oīum ciuitatū: q̄ defecerāt. Ex qbus exercitū magnasq; copias coegerat. Atq; his paucis diebus Aulerci: Eburonices: Lexouiiq; senatu suo interfecto: q̄ auctores belli eē nolēbant: portas clausērunt: seq; cum Viridouice coniunxerunt. Magnaq; p̄terea multitudo undiq; ex Gallia perditorum hominum latronumq; conuerant: quos spes prædandi studiūq; bellandi ab agricultura & quotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo oībus reb; loco castris sese tenebat: cū Viridouix cōtra eum duū miliū spatio cōsedisset: quotidieq; pductis copiis pugna diptatem faceret: ut iam nō solū hostibus in contempnōne Sabinus ueniret: sed etiam nostros militum uocibus nōnihil caperet. Tantamq; opinionem timoris præbuit: ut iam ad uallū castrorū hostes accederēt. Id ea faciebat de cā:

Bellum Ve
netorū con
fectum.

Senatus ue
netorū neca
tus.

Viridouix
Vnelloꝝ
princeps.
Aulerci.

Eburonices.
Lexouii se
natum suū
interfecerūt.

Cruelitas
Saris Veneto

q̄ cum tanta multitudine hostium præsertim eo absente q̄ summam impie-
neret: nisi a quo loco aut opportunitate aliqua data legato dimicandū non exi-
stimabat. Hac cōfirmata opinione timoris: idoneum quēdam hominem: &
callidū delegit gallum: ex his quos causa auxilii secū habebat. Huic magnis
præmiis pollicitationibusq̄ persuadet: ut ad hostem transeat: & quid fieri uelit
edocet. Qui ubi p̄ perfuga ad eas uenit: timorem romanorū p̄pōit. Quib⁹
angustiis ipse Cæsar a Venetis prematur docet: neq̄ longius abesse: quin p̄xi-
ma nocte Sabinus clam ex castris exercitum ducat & ad Cæsarem auxilii ferē-
di causa p̄ficiat. Quod ubi auditum est: cōclamant omnes occasione ne-
gocii bene gerendā amittēdā nō esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc
consilium gallos hortabant. Sup̄iorum dierum Sabini cūctatio: perfugæ cō-
firmatio: inopia Cymbariorū: cui rei parum diligēter ab his erat p̄sum: spes
Venetici bellī. Et q̄ fere libēter homines: id quod uolunt: credunt. His rebus
adducti: non prius Viridouicem reliquosq̄ duces cōsilio dimittunt: q̄ ab his
sit concessum arma uti capiant: & ad castra contēdant. Qua re concessa: latū
uelut explorata uictoria: sarmētis uirgultisq̄ collectis: quibus fossas romano-
rum compleāt: ad castra p̄gunt. Locus erat castrorum editus: & paulatim ab
imo accliuīs circiter passus mille: hujc magno concursu contēderunt: ut q̄pri-
mum spatii ad se colligendos armandosq̄ romanis daretur: exanimatiq̄ pue-
nerunt. Sabinis suos hortatus cupientibus signum dat. Impeditis hostibus p̄-
pter ea quæ ferebāt onera: subito duabus portis eruptionem fieri iubet. Factū
est opportunitate loci: hostium īscitia ac defatigatione: uirtute militum ac su-
periorum pugnarum exercitatioe: ut ne unum quidem nostrorū impetum fer-
rent: ac statim terga uerterent. Quos impeditos ītegrīs uiribus milites nostri
cōsecuti: magnum numerū eorum occiderunt: reliquos equites cōsecuti: pau-
cos qui ex fuga euaserant: reliquerunt. Sic uno tēpore & de nauali pugna Sa-
binis & de Sabini uictoria Cæsar certior factus ē: ciuitatesq̄ omnes se statim
Titurio dederunt. Nam ut ad bella suscipienda gallorum alacer ac prōptus
est animus: sic mollis ac minime resistens ad calamitates p̄ferendas mens eorū
ē. Eodem fere tempore. P. Crassus cum ī Aquitaniam puenisset: que pars (ut
ante dictum est) & regionum latitudine: & multitudine hominū ex tertia par-
te Galliæ est estimanda: cum intelligeret ī his locis sibi bellum gerēdum: ubi
paucis ante annis. L. Valerius præcomius legatus exercitu pulso: interfectus es-
set atq̄ unde. L. Mallius procōsul īpedimētis amissis p̄fugisset: nō mediocrē
sibi diligētiā ītelligebat. Itaq̄ re frumentaria p̄uisa: auxiliis equitatuq̄ cō-
parato: multis præterea uiris fortibus Tolosa & Narbōe q̄ sunt ciuitates Gal-
liæ p̄uinciae finitimæ: ex his regionibus nominatim euocatis ī Sontiatum fi-
nes exercitum ītroduxit. Cuius aduentu cognito: Sontiates magnis copiis co-
actis equitatuq̄ quo plurimum ualebant: ī itinere nostrum agmē adorti: pri-
mum equestre prælium cōmiserunt. Deinde equitatu suo pulso atq̄ īsequen-
tibus nostris: subito pedestres copias quas ī conualle ī insidiis collocauerant.
ostenderunt. Hi nostros dissectos adorti: prælium renouarūt: pugnatumq̄ ē
diu acriter. Cum Sontiates sup̄ioribus uictoriis frati: ī sua uirtute totius Aquī-
taniæ spem positam putarent. Nostri autem qd sine imperatore & sine reliqs
legionibus adolescētulo duce efficere possent: p̄spici cuperēt: tandem cōfecti

uulneribus hostes terga uertere. Quorū magno numero interfecto. Crassus
ex itinere oppidum Sontiatū oppugnare cœpit: quibus fortiter resistentibus
uineas turresq̄ ægit. Illi eruptione temptata: alias cuniculis ad aggerē uineis
que actis: cuius rei sunt longe peritissimī aquitani p̄pterea quod multis locis
apud eos arariū secutura sunt. Vbi diligētia nostrorū his rebus nihil profici
posse intellexerunt: legatos ad Crassum mittunt: seque ī deditiōe ut recipi
at: petunt. Qua re impetrata: arma tradere iussi faciunt: atq̄ ī eare oīum no-
strorū intentis animis: alia ex parte oppidī Adiatōnus: qui summam imperiī
tenebat cum sexcentis deuotīs: quos illi soldurios appellant: quorū hac ē cōdi-
tio: ut oībus ī uita commodis una cum his fruantur: quorum se amicitia de-
derit: si quod his imperium accadat: ut eundem casum una ferant: ac sibi mor-
tem consciscant. Neq̄ adhuc hominū memoria repertus est quisquā qui eo
interfecto: cuius se amicitia deuouisset: mori recusarit. Cū is Adiatōnus eru-
ptionē facere conatus clamore ab ea parte munitiōis sublato: cū ad arma mili-
tes concurrissent: uāhementerq̄ ibi pugnatum ē: repulsus ī oppidū euit
tamen eadē deditiōis cōditione uerteret: a Crasso īperauit. Armis obsidibus
que acceptis: Crassus ī fines uocationis & tarusatiū profectus est. Tum ue-
ro barbari cōmoti: q̄ oppidum & natura loci: & manu munitū paucis diebus
quib⁹ eo uentum erat: expugnatum cognouerant: legatos quaquauerū di-
mittere: coniurare: obsides dare inter se copias parare cœperunt. Mittunt etiā
ad eas ciuitates legatiq̄ sunt citerioris Hispaniæ finitimæ: Aquitaniæ: inde au-
xilia ducesq̄ accersuntur. Quorū aduentu magna auctoritate: & magna ho-
minū cum multitudine bellum gerere conatur. Duces uero hi deligunt: qui
una cū. Q. Sartorio omnes annos fuerant: summamque scientiam rei milita-
ris habere existimabantur. Hi consuetudine populi romani loca capere: castra
munire: cōmeatus nostros intercludere instituūt. Quod ubi Crassus animad-
uertit: suas copias propter exiguitatē non facile deduci: hostē & uagari: & ui-
as obsidere: & castris satis præsidii relinquere: ob eā causam minus commode
frumentū commeatumq̄ sibi supportari indies hostiū numerum augeri: nō
cunctandū existimauit: quin pugna decertaret. Hac re ad consiliū delata: ubi
homines idem sentire intellexit: posterū diem pugnare constituit. Prima luce
productis omnibus copiis: duplici acie instructa: auxiliis ī mediam aciem
collocatis: qui hostes consilii caperent: expectabat. Illi & si p̄pter multitudinē
& ueterem belli gloriam paucitatemq̄ nostrorū se tuto dimicatuos estima-
bant: tamen tutius esse arbitrabantur uis cōmeatu intercluso sine ullo uulne-
re uictoria potiri. Etsi propter inopiā rei frumentariæ Romani sese recipere
cœpissent: impeditos ī agmine: & sub sarcinis infirmiorq̄ animo adoriri co-
gitabant. Hoc cōsilio p̄bato ab ducib⁹ p̄ductis Romanorū copiis sese castris
tenebant. Hac re p̄fecta Crassus cum sua cunctatione: ac opinioe timidiore
hostes nostrosq̄ milites alacriores ad pugnandum effecisset: atque omnium
uoces audirentur: expectari diutius non oportere: qn ad castra iretur: cohor-
tus suos oībus cupientibus: ad hostium castra contendit. Ibi cum alii fossas
cōplerēt: alii multis tælis coniectis defensores uallo muniōibusq̄ depellerēt
auxiliaresq̄: quibus ad pugnam Crassus non multum cōfidebat: lapidibus
tælisq̄ subministrandis: & ad aggerem celsitibus comportandis: speciemque

Aquitani periti
cuniculis agēdis.

Adiatōnus q̄
Soldurii ap-
pellantur

Vocatiū } Bellum
Tarusatiū }

Hiero. Bō.
Ferme ho-
mines cre-
dunt id qd
uoluerit li-
benter.

Sabinus ho-
stes fudit.

Galli ad bel-
la prompti
ad calamita-
tem molles

Tolosa &
Narbo ciuita-
tes.
Sontiates.